

האוניברסיטה העברית בירושלים

הפקולטה למדעי החברה

המכון ללמודים עירוניים ואזוריים

המחלקה לגיאוגרפיה

התישבות יהודית לא־חקלאית ביהודה ושומרון

סקר ומומצאים עיקריים - אביב 1980

ירושלים, אפריל 1981

התישבות יהודית לא-חקלאית ביהודה ושומרון

סקר* וממצאים עיקריים - אביב 1980

עורכים: שלום רייכמן, אהובה גנור ואלכסנדר אופנהיים

ירושלים, אפריל 1981

* הסקר נערך במסגרת הסמינר לבעיות אקטואליות בתכנון ובניה בישראל של תלמידי התאר השני במחלקה לגיאוגרפיה של האוניברסיטה העברית. משתתפי הסמינר ורשימת העבודות מוזכרים בנספח 1.

ת ר כ ן ע נ י נ י ם

מ ב ר א

1. הרקע להתישבות היהודית ביהודה ושומרון

1.1 מדיניות ממשלתית בשנים 1967-1977

1.2 מדיניות ממשלתית בשנים 1977-1980

1.3 מדיניות לא-ממשלתית

2. מצב ההתישבות באביב 1980

3. השאלון

4. מדגם היישובים - נתונים כלליים

5. שאלון המשפחות - ממצאים עיקריים

5.1 תכונות האוכלוסיה

5.2 תעסוקה ובסיס כלכלי

5.3 מערכת השירותים

6. השערת הפירבור המרוחק - דיון

6.1 גורמים התומכים בפירבור המרוחק

6.2 גורמים הפועלים כנגד הפירבור המרוחק

6.3 יציבותו של פירבור מרוחק על-פני זמן

נספח 1: רשימת העבודות של משתתפי הסמינר

נספח 2: שאלון היישוב ושאלון המשפחות

במסגרת הסמינר לבעיות אקטואליות בתכנון ובניה בישראל בשנת
הלמודים תש"ס, נבחן תהליך ההתישבות היהודית הלא-חקלאית ביהודה ושומרון.

הבחינה כללה שני מרכיבים עיקריים:

(א) הרצאות-אורח שעסקו במדיניות ההתישבות מנקודת המבט המוסדית-
ממלכתית (הסוכנות ומשרד השיכון) ונקודת המבט של המתישבים
(גוש אמונים).

(ב) סקר של 10 יישובים לא-חקלאיים. הסקר נערך הן ברמת היישוב
על-סמך שאלון יישוב, והן ברמת משק-הבית, באמצעות שאלון משפחות,
במדגם שכלל כ-220 משקי-בית. הסקר נערך באביב 1980.

הדו"ח המוגש בזה, בא לסכם את הממצאים העיקריים של הסקר,
תוך בדיקת השערת-יסוד גיאוגרפית. השערה זו אומרת כי ההתישבות הלא-
חקלאית ביהודה ושומרון משקפת בעיקר תהליך מיוחד של ארגון מרחבי,
המתאפיין ע"י ביזור עירוני, ע"י הקמת פרברים או יישובי-לוויין מרוחקים,
שיש להם זיקה חזקה למוקדים העירוניים הגדולים בישראל, ובראשם איזור
המטרופולין של תל-אביב וירושלים-רבת.

במהלך הסמינר עלו כמובן שאלות המתייחסות למטרות המדיניות-
בטחוניות והאידיאולוגיות של ההתישבות היהודית ביהודה ושומרון ושל
השתנותן על-פני הזמן. הדו"ח נמנע מקביעת מסקנות בנושא זה, ואין
לראות בממצאים ובדיון דלהלן בקיטת עמדה כלשהי בפולמוס הציבורי-פוליטי
בעד או נגד ההתנחלויות.

ראוי להדגיש כמו-כן כי ההתישבות הלא-חקלאית שנבדקה במסגרת
הסקר כוללת 5 יישובים שעלו על הקרקע שנה-שנתיים בלבד קודם לעריכת
הסקר, ועל-כן הממצאים משקפים בהכרח תמונת-מצב התחלתית. מכאן שלא
ניתן היה להגיע להערכת תהליך ההתישבות מבחינת השגת היעדים של איכלוס
וביסוס כלכלי.

1. הרקע להתישבות היהודית ביהודה ושומרון

השאלה הראשונה שנדונה בסמינר התייחסה להיקף ולאופן ההתערבות המוסדית בהתישבות היהודית הלא-חקלאית ביהודה ושומרון: האם ההתנחלויות הללו התפתחו כתוצאה ממדיניות ממשלתית מתואמת וריכוזית, או לחילופין, הם נוצרו בעיקר מיזמה לא-ממלכתית של המתישבים עצמם והגופים הוולונטריים שהם הקימו. התשובות לשאלה זו ניתנו במסגרת ארבע הרצאות-אורח שעסקו ברקע המוסדי-מדיני של תהליך ההתישבות הלא-חקלאית ביהודה ושומרון עד לאביב 1980.

1.1 מדיניות ממשלתית בשנים 1967-1977

עם תום מלחמת ששת הימים ביוני 1967 לא היתה תכנית ממשלתית מוכנה מראש להתישבות בשטחים שנכבשו במלחמה. התכנית הראשונה לאחר המלחמה גובשה לשם פתרון בעיית הפליטים הערביים ביהודה ושומרון ועזה, כאשר הכוונה היתה ליישב את בקעת הירדן הריקה מאדם בפליטים מיהודה ושומרון, ואת הפליטים מרצועת עזה בצפון סיני. תכנית זו ירדה מעל הפרק משתי סיבות עיקריות - ראשית, התברר כי פרט לרצועת עזה, לא קיימת בעיה משמעותית של פליטים. שנית, ראש הממשלה אשכול הכריע כי באופן עקרוני אין מדינת ישראל אחראית באופן בלעדי לפתרון בעיית הפליטים.

תכנית דייין: התכנית נועדה לממש את השליטה הישראלית על גב ההר ביהודה ושומרון. הרעיון היה להקים חמישה מאחזים על גב ההר, המשלבים מחנות צבא ויישובים אזרחיים מסביבם, כאשר כל מאחז יהיה קשור בתשתית (כבישים מים וחשמל) אל הקו הירוק. המקומות שאותרו היו בזק, חוארה, איזור בית-אל, גוש עציון ואדוריים. המקום היחיד בו התפתח הרעיון בשלמותו היה גוש עציון. במאחזים האחרים לא התממשה התכנית בשל הצורך לתפוס קרקע ערבית מעובדת, והקושי ליצור חיבור לקו הירוק עקב צפיפות היישוב הערבי, והשר עצמו הסתלק מן התכנית.

תכנית אלון: ראשיתה לחצים של גופים שונים לחדש את היישובים בבקעת הירדן - בית הערבה. היישובים הראשונים שהוקמו היו מחולה - על אדמת בפקדים, וקליה על חוף ים-המלח בשטח הזכרון, ולאחר מכן בפצאל במרכז הבקעה על אדמה ממשלתית מדורי-דורות. כאשר נתגלו מי תהום באיזור פצאל המספיקים ל-10 יישובים עלה הרעיון להקים שרשרת יישובים חקלאיים על קרקע ממשלתית בבקעת-הירדן. תכנית אלון התגבשה על יסוד הצעדים ההתיישבותיים הראשונים בבקעה ועיקרה: הקמת קו יישובים לאורך כל בקעת הירדן הגשענים על הירדן כגבול, עם שני חללים ברוחב 10-20 ק"מ, בהם קיימת אופציה ליצירת חיבור בין החלקים של יישוב ירדנית-פלשתינאית משני צידי הירדן (מעבר יריחו בין ידט"ב לאלמוג, ומעבר ואדי פרעה מדרום לארגמן). מאוחר יותר, עם מציאת מקורות מים נוספים הוחלט על הקמת קו שני של יישובים בשולי ההר, שישענו בחלקם על תעשיה, בשל בעיות של בעלות ערבות פרטית על הקרקע. התכנון הכולל של בקעת הירדן ושוליה הושלם רק בשנים 1976/7.

הרחבת ההתיישבות מסביב לירושלים: בטיפולם של ועדת השרים לענייני ירושלים נשל נעדת השרים לענייני התיישבות. המטרה היתה להרחיב את הפרוזדור לירושלים בצפון - מלוד דרך בית-חננין למעלה אדומים, ובדרום עד לגוש-עציון תוך עקיפת בית-לחם ובית-ג'אלה ממערב. תכנית זו מומשה רק בחלקה, בין היתר בגלל נגודי השקפות לגבי אופי היישוב בין שני גופי הביצוע העיקריים - משרד השיכון הממונה על הקמת ערים, והחטיבה להתיישבות כפרית של הסוכנות היהודית שטיפלה בהקמת כפרים.

תכנית הקו המערבי (קו "אין כפרים"): תכנית זו קשורה לגישה שגם אם גבול הבטחון הוא הירדן אין להשאיר את הקו הירוק במערב השומרון כגבול התיישבות יהודית. ב-1976 מתחילה התיישבות במרחק של 2-3 ק"מ מעבר לקו הירוק, עד לכביש הרוחב שסללו הירדנים במקביל לו. ברצועה זו אין כמעט כפרים ערביים, אף כי קיימת בעיה של בעלות פרטית על הקרקע. אין קושי לחבר את היישובים החדשים אל יישובים יהודים קיימים ממערב לקו הירוק. התיישבות זו נועדה גם להבטיח שליטה ישראלית על האקוויפר של מי התהום במישור החוף ובשוליו.

בנוסף לתכניות היזומות של הממשלה בשנים אלה, יש לציין גם את ההשלמה או ההכרה בדיעבד מצד הממשלה ביוזמות של גוש אמונים בכל הקשור להקמת יישובים באזורים בהם קיימת אוכלוסיה ערבית צפופה: קרית-ארבע, אלון מורה (קדומים), עפרה.

1.2 מדיניות ממשלתית בשנים 1977-1980

לממשלה שהוקמה בקיץ 1977 היתה מדיניות מגובשת בנוגע להתישבות יהודית ביהודה ושומרון, שניתן לסכמה ביעד פוליטי-בטחוני של יצירת רצועות התישבות יהודית לאורך צירים שיבטחו את הרצף ההתישבותי הערבי, וישנו עי"כ את מציאות הגיאוגרפית המאפשרת הקמת ישות ערבית ביהודה ושומרון.

אשר לשטת הביצוע, קיימות היר שתי תפיסות עיקריות, שאינן עולות בקנה אחד:

(1) מדיניות "נעל בכל שעל", המדגישה את העקרון של תפיסת מכסימים שטח, ע"י הקמת עשרות גקודות יישוב קטנות, ככל שהדבר ניתן על-פי מצאי אדמות מדינה ביהודה ושומרון, כאשר הבסיס הכלכלי של היישוב אינו חייב להיות מקומי, והאיכלוס געשה על-יסוד התנדבותי. בגישה זו דוגל יו"ר ועדת השרים לענייני התישבות השר שרון.

(2) ריכוז המאמץ, ע"י הקמת 6-10 יישובים, חלקם עירוניים וחלקם בגושים, כאשר הריכוז במשאבים ובמתישבים ימשוך אוכלוסיה לאזורים אלה, ויתאפשר הקמת מירקס יישובי מלא עם סכוד להתפתחות ולצמיחה. בגישה זו תמך שר הבטחון ויצמן.

1.3 מדיניות לא-ממשלתית

הגורם ההתישבותי המרכזי ביהודה ושומרון הוא "גוש אמונים" תחילתו התארגנות של קבוצות אנשים שחיפשו באופן וולונטרי מקום להתישב

באיזור זה, ורק בשלב מאוחר יותר באה התארגנות מקיפה יותר, שכללה גם הכנת תכנית מסגרת להתישבות.

תכנית י"ש, 1976. הפרוגרמה קובעת איכלוס של 750,000 יהודים ביהודה, שומרון והגליל, בטווח של 25-30 שנה, עם קצב איכלוס מעריכי. שתי הערי-הגדולות תהיינה אריאל וקרית-ארבע עם 60,000 תושבים, ועוד כמה ערים בנות 20,000 תושבים. צורת ההתישבות העיקרית היא היישוב הקהילתי עם תקרה של 500 משפחות, הממוקם במרחק של 4-5 ק"מ זה מזה כדי ליצור גושים. כדי לממש את הפרוגרמה יש צורך בקבלת החלטה ממשלתית להקפיא את הבניה הציבורית בכל מישור החוף, ולתת למתישבים ביהודה ושומרון את ההטבות המקובלות של השיכון הציבורי באזורי הפיתוח.

תנועת "אמנה". התנועה התחילה כצוות התישבותי בהתנדבות שהציע איתור של מקומות יישוב, דאג לארגון ורישום גרעינים ואיש ועדות קבלה. כיום יש ל"אמנה" תקציב מהסוכנות כמו לכל תנועת התישבות אחרת.

המטרות המוצהרות של גוש אמונים הן כדלקמן:

- (א) מצוות יישוב ארץ-ישראל; (ב) המשמעות המדינית של התישבות יהודית;
- (ג) מתן אתגר לאומי חדש להתישבות; (ד) עלייה וקליטה; (ה) ביטול החיץ הדמוגרפי בין אוכלוסיה יהודית וערבית, תוך גסיון לא לפגוע בערבים;
- (ו) פיזור אוכלוסיה; (ז) הבטחת מעמד ירושלים כבירת ישראל, ע"י איכלוס המרחב מסביבה, ולא דווקא ע"י שכונות בתוכה אלא בפריפריה מרוחקת יותר; (ח) הורדת רמת חיים של אנשים על-יסוד מניעים אידיאולוגיים, ומעבר מעבודה בשירותים לעבודה יצרנית; (ט) חיזוק בטחונה של ישראל (מטרה משנית).

אף כי רוב-רובם של המשתתפים לגוש אמונים הם אנשים דתיים, אין התנועה רואה עצמה כתנועה דתית בלבד.

2. מצב ההתיישבות באביב 1980

באביב 1980 היו ביהודה ושומרון 54 נקודות יישוב יהודיות, מהן כ-25 נקודות יישוב חקלאיות בבקעת-הירדן ובקו "אין כפרים" שבמערב השומרון (ראה מפה מס' 1). ההתיישבות החקלאית בבקעת הירדן משתייכת רוב ככולה לתנועות המיישבות הוותיקות הפועלות בארץ, ועל-כן אנו מוצאים כאן צורות התיישבות קואופרטיביות חקלאיות מקובלות, ובעיקר המושב על גורניו השונים. היתה מגמה לא לאפשר לקיבוצים להכנס לבקעת הירדן, בשל חוסר בכונותם לנצל את התנאים האקלימיים המיוחדים, כאשר למושבים ישנו יתרון על-פני הקיבוץ בגידולי ירקות ופרחים, גידולים המתאימים במיוחד לבקעה.

למעלה ממחצית היישובים החדשים ביהודה ושומרון אינם חקלאיים, ולפי הערכה מצויים בהם באביב 1980 כ-8,500 בפש מתוך כ-10,000 יהודים ביהודה ושומרון. שישה יישובים הם עירוניים: קרית-ארבע, אריאל, קרני-שומרון, אלקנה, מעלה אדומים ואפרת, כולם באחריות משרד השיכון, כאשר הם מבוהלים ע"י צוות הקמה. למעלה מ-20 יישובים שייכים לצורת יישוב חדשה - היישוב הקהילתי, באחריות חטיבת ההתיישבות של הסוכנות. צורה זו של התיישבות התפתחה באופן ספונטני ביהודה ושומרון על-יסוד הבטיון של אלו-שבות שהוקמה ב-1970, ורק שמונה שנים לאחר מכן זכתה להכרה מוסדית רשמית כצורת יישוב הזכאית לתמיכה מטעם המוסדות המיישבים.

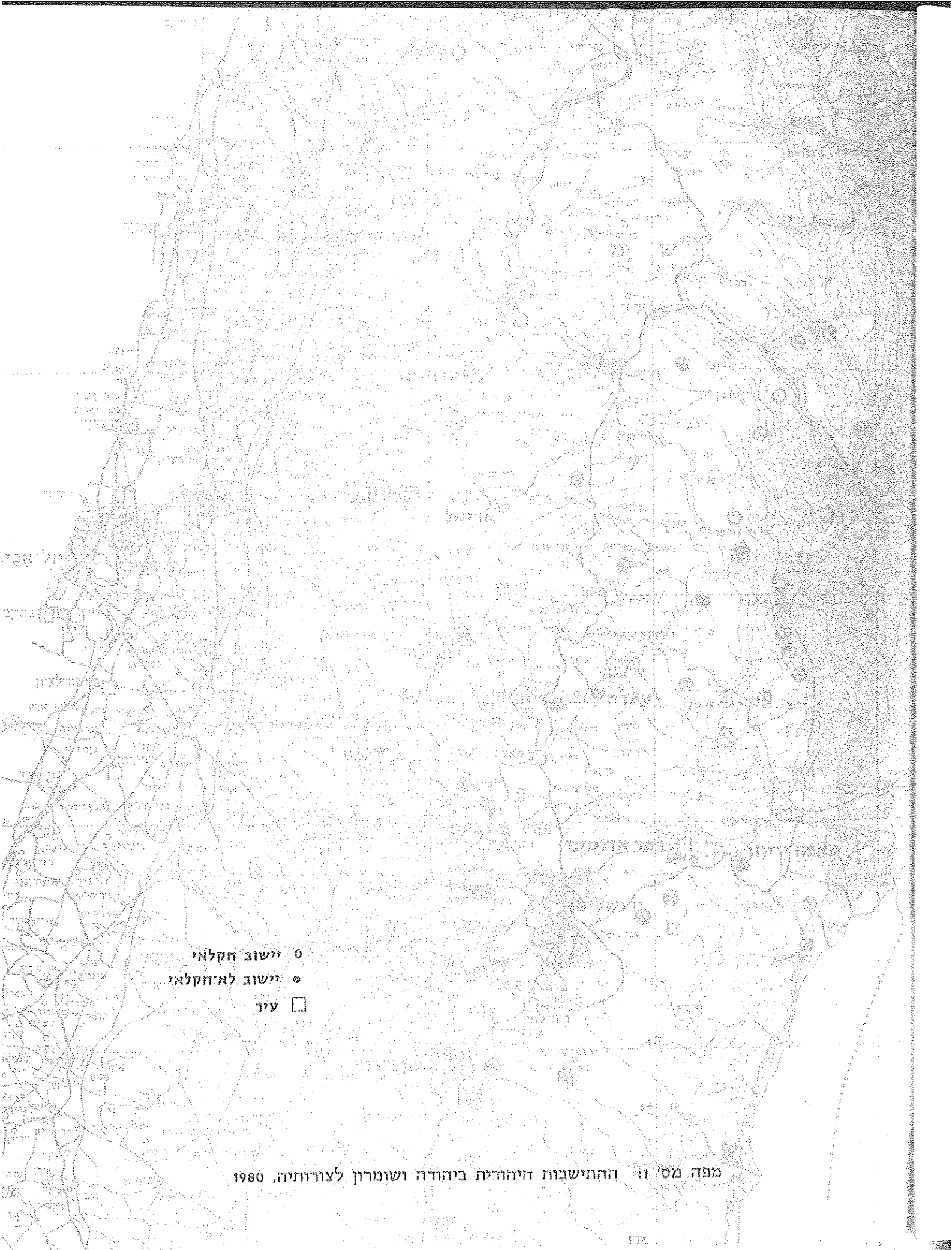
היישוב הקהילתי: בניגוד להתיישבות הכפרית-חקלאית, בה משמש הבטיס הקואופרטיבי אמצעי להתגבר על העדר יתרונות לגודל במתן שירותים ליישוב קטן, הרי שהיישוב הקהילתי הוא קהילה קטנה (בין 250 ל-500 משפחות) שאינה מאורגנת על-יסוד קואופרטיבי.

מבחינה ארגונית, יישוב קהילתי הוא אגודה שיתופית בה חברים של התושבים. האגודה מספקת שירותים מוניציפליים, כולל שירותי תרבות וחברה, וגובה לשם כך מסים מן החברים. בתחום הכלכלי-יצרני האגודה השיתופית אינה יצרנית ואין היא יכולה לסידע ליזמים במימון. אין

קואופרציה ואין גם שוויון באמצעי הייצור, והמערכת הכלכלית מבוססת על יחידות משפחתיות, כך שיתכן שמישבו אחד יהיה שכיר אצל מתישב אחר. לא חלה חובה על המתישבים לעבוד ביישוב עצמו, והדבר תלוי ביזמת החברים, ומשתנה מיישוב ליישוב (ראה פרק 5 בהמשך). הסיוע העיקרי בתחום היצרני הניתן ע"י האגודה הוא השכרת מבני התעשייה והמלאכה ביישוב, שהם בבעלותה הבלעדית, לבעלי המפעלים, החייבים להיות תושבי המקום.

בתחום חברתי, היישוב הקהילתי הוא קהילה סגורה, אליה מתקבלים חברים ע"י ועדת קבלה, אשר בין שיקוליה, על-פי תקנון האגודה, כלולה גם "השמירה על אופיו של היישוב". על-פי קריטריון זה ניתן לקבל מתישבים בתנאי שהם מנהלים חיים מסורתיים ושולחים את ילדיהם לבית-ספר ממלכתי-דתי.

צורת יישוב חדשה זו מתאימה מצד אחד לצורת ההתארגנות והשקפת העולם של המתישבים מגוש אמונים וכן גם מאפשרת הקמת יישובים קטנים על שטחי הקרקע של אדמות המדינה המפוזרות ברחבי יהודה ושומרון, ללא צורך לרכז גושים גדולים ורצופים להתישבות חקלאית או עירונית שהם צרכנים גדולים יותר של קרקע. מצד שני, קיימת שאלה כיצד ניתן להבטיח בטווח הארוך את הבסיס הכלכלי של יישובים קטנים אלה, והאם רמת השירותים המקומיים לא תהיה ירודה או יקרה במיוחד בהעדר יתרונות לגודל.

- יישוב חקלאי
- יישוב לא חקלאי
- עיר

מפה מס' 1: ההתישבות היהודית ביהודה ושומרון לצורותיה, 1980

3. ה ש א ל ו ן

סקר-השדה שנערך במסגרת הסמינר נועד להשיג שתי מטרות המשלימות זו את זו:

- (1) איסוף מידע על המאפיינים העיקריים של ההתישבות הלא-חקלאית ביהודה ושומרון: הרכב האוכלוסיה המתנחלת, הבסיס הכלכלי של ההתישבות, ומערכת השירותים המוצעים ביישובים אלה. מעטים הפרטים הידועים על ההתנחלויות, מעבר למה שמופיע בכתבות עתונאיות, והיה איפוא מקום לבחון באופן סיסטמיטי והשוואתי את המבנה של יישובים שקמו בעיקר כתוצאה מיזמות וולונטריות.
 - (2) לזהות קווי-היכר מבניים של ההתנחלויות בכל הנוגע לארגון המרחבי. באופן קונקרטי יותר, השאלה המתעוררת היא כיצד ניתן לאפיין "נוף התיישבותי" אשר חלק ממנו מתגלה באתר היישוב המצוי בשטח יהודה ושומרון, אולם חלק אחר ממנו מעוגן באזורים העירוניים המפותחים שבתחום ישראל מלפני 1967, המשמשים מוקדי תעסוקה ושירותים מתמחים לאוכלוסיה היושבת בהתנחלויות. מכאן צמחה ההשערה שלפנינו צורה מיוחדת של "פירבור מרוחק", בין מתוכננת ובין מתפתחת באופן ספונטני, אשר הארגון המרחבי שלה מאופיין בדואליות מרחבית של מוקדי הפעילות היומיים של המתישבים. מהשערה עיקרית זו נגזרות גם שתי השערות משניות:
 - (א) האם הדואליות המרחבית במוקדי הפעילות תופסת לגבי כל האוכלוסיה, או שישנו הבדל בין גברים לנשים.
 - (ב) מהי התלות של מערך מרחבי מעין זה בגורם התחבורה.
- מובן מאליו שהתשובות לשאלות אלה הן חלקיות בלבד, משום הזמן הקצר שעבר מאז שהישנבים עלו על הקרקע, וכך מפני שמקומות רבים טרם אוכל במלואם.

את השפעת גורם הזמן לא ניתן לבטל, אולם קיימת אפשרות לברר כבר בשלב ראשון זה האם האוכלוסיה המתנחלת מגלה הבחנה בין המרכיבים השונים של הארגון המרחבי המיוחד. לשם כך היה צורך לשאול שאלות על מידת שביעון הרצון מן הרמה של שירותים ספציפיים ביישובים החדשים.

על-מנת לבדוק את כל האמור לעיל, כלומר למצוא את מאפייני היישובים ולהעמיד את ההשערות במבחן ראשון, הוחלט במסגרת הסמינר להשתמש בטכניקה של שאלונים. בגלל המיגוון של הנושאים המחייבים בדיקה, נוסחו שני שאלונים, שאלון קצר - המכונה שאלון יישוב, ושאלון מפורט יותר, שהוא שאלון המשפחה (ראה בספח ב').

בגלל המגבלות של זמן וכח-אדם, לא ניתן היה להעביר את השאלונים בכל אחד ואחד מן היישובים הלא-חקלאיים ביהודה ושומרון. נבחרו 10 יישובים, שלושה מהם במרחק עד 15 ק"מ לעיר הקרובה ביותר בתוך התחום של הקו הירוק (גבעון, אלקנה, כפר אדומים) ארבעה במרחק בין 15 ל-25 ק"מ (בית-אל, אלון-שבות, עפרה ומצפה יריחו), ושלושה יישובים המרוחקים יותר מ-25 ק"מ (קדומים, אריאל, וגוה-צוף).

א. שאלון היישוב

שאלון זה הופץ בקרב ועדי היישובים שנבחרו במדגם, ומולא על-ידם. השאלון בועד לתת תמונה כוללת אודות היישוב באביב 1980: שטח המשבצת, גודל האוכלוסיה ורמת הדיור, תאריך ההקמה, התשתית והשירותים, תעסוקה, ומידת ההשתלבות בסביבה והזיקה ליישובים אחרים בשטחים ולערים גדולות בארץ. כך נשאלו פרטים על תכניות ההתרחבות בעתיד.

המטרה בניסוח השאלון ברמה של יישוב היתה להשיג מידע כללי שיהיה בר-השוואה בין היישובים השונים. חסרונם העיקרי הוא בהעדר פרטים על השונות הפנימית בין המתישבים ביישוב. לשם כך הוכן השאלון השני.

ב. שאלון המשפחות

השאלון מורכב משלושה חלקים. החלק הראשון עיקרו חזרה על אותן שאלות שבשאלון ברמת היישוב, במיוחד בכל הקשור לתכונות הסוציו-דמוגרפיות של משק הבית ודפוסי הפעילות שלו. החלק השני הוא שאלון חצי-פתוח, שנועד לברר את המגיעים של המשפחה להתישב ביישוב, ומשך הזמן שנדרש כדי להגשים את ההחלטה. בחלק האחרון נבדקת שביעות הרצון של המתישבים מן התנאים הסביבתיים, החברתיים והכלכליים במקום.

המספר הכולל של משקי הבית שרואיינו במדגם הוא 216, שהם בין 20 ל-25 אחוז מכלל המשפחות הגרות בכל יישוב. הגתונים של השאלון שימשו לשם אישור המידע שנתקבל משאלון היישוב, וכמו-כן נעשו מספר עיבודים ידניים מעבר לכלל היישובים.

4. מדגם היישובים - נתונים כלליים

הנתונים שנאספו בסקר היישובים מצביעים על הקורים האופייניים של ההתישבות היהודית הלא-חקלאית ביהודה ושומרון (לוח מס' 1).

לוח מס' 1: התנחלויות לא-חקלאיות נבחרות ביהודה ושומרון
נתוני שטח ואוכלוסיה, אביב 1980

ה י י ש ו ב	שנת הקמה	מס' תושבים ⁽¹⁾	שטח בדונם	סוג היישוב
1. אלון שבות	1972	1200	500	קהילתי
2. אלקנה	1977	750	85	עירוני
3. אריאל	1978	900	350	עירוני
4. בית אל	1978	300	90	קהילתי
5. גבעון	1978	220	180	קהילתי ⁽²⁾
6. כפר אדומים	1979	84	4000	קהילתי
7. מצפה יריחו	1977	85	800	קהילתי
8. נוה צוף	1978	320	132	קהילתי
9. עופרה	1975	420	270	קהילתי
10. קדומים	1976	550	300	קהילתי

(1) - כולל בחורי ישיבה הגרים במקום.

(2) - יישוב עירוני, עפ"י החטיבה להתישבות כפרית.
המקור: שאלון היישוב, וראיון המזכירים של היישובים.

הקו הראשון המאפיין את ההתישבות הלא-חקלאית ביהודה ושומרון הוא מספר התושבים הקטן של היישוב הבודד. תכונה זו מתבטאת במיוחד ביישובים הקהילתיים, האמורים להגיע בשלב סופי של פיתוח לאוכלוסיה של 250-500 משפחות.

תכונה שניה של התישבות זו היא השטח הקטן של המשבצת היישובית.

פרט ליישובים המצויים במדבר יהודה, בו קיימים שטחים שוממים נרחבים שהם בבעלות המדינה, הרי יתר היישובים יושבים על משבצת קטנה שבין 90 ל-500 דונם.

מכאן נובעת התכונה השלישית: הצפיפות הגדולה יחסית של האוכלוסיה ליחידת שטח, המגיעה לממוצע של 1.75 נפש לדונם (אם נוציא את כפר אדומים מכלל חשבון). פירוש הדבר הוא, כי לפנינו צורת יישוב עירונית מובהקת, גם אם היא קטנה בהיקפה.

נמצא קשר בין ותק היישוב ובין בניית מבני קבע. ביישוב הותיק ביותר, אלוך שבות, קיימים כבר כ-70 יחידות דיור בבניית קבע, ואילו בעפרה, שהיא היישוב השני לפי הותק, מסתיימת בניית חמישים בתים חד-משפחתיים. בכל יתר היישובים מתגוררת האוכלוסיה בבתים טרומיים מסוגים שונים ובקרואנים. אחת התוצאות של המגורים הזמניים היא צפיפות דיור גבוהה יחסית, כאשר ביישובים השונים קיים מפתח של הקצאת שטח הדירה על-פי גודל המשפחה. בקדומים, למשל, המפתח הוא כדלקמן:

משפחה עם ילד אחד או זוג צעיר	-	36 מ"ר
משפחה עם 2-3 ילדים	-	48 מ"ר
משפחה עם 4 ילדים	-	48-60 מ"ר
משפחה עם 5-7 ילדים	-	84 מ"ר
משפחה עם 8 ילדים	-	96 מ"ר

תנאי הדיור הצפופים בהווה, במבנים זמניים המאוכלסים למשך תקופה של מספר שנים, עומדים בניגוד לתהליך המקובל של פירבור, המאופיין בשיפור מידי ומשמעותי של רווחת הדיור. יחד עם זאת, יש לשער כי כאשר יוקמו מבני הקבע ביישובים השונים, תשופר רמת הדיור של האוכלוסיה לעומת מצבה לפני המעבר להתישבות החדשה ביהודה ושומרון.

לוח מס' 2: נתונים פיסיים, אביב 1980

ט ל פ ו ן	מקור אספקת מים	יחידות דיור מאוכלסות	
אלון שבות	עמק האלה	180	דרך מרכזת בית-לחם
אלק	קידוח מקומי	140	(11)
אריאל	קידוח מקומי	180	2
בית-אל	קו שומרון	60	דרך מרכזת רמאללה
גבעון	ירושלים	120	דרך מרכזת רמאללה
כפר אדומים	ירושלים	18	איך
מצפה יריחו	ירושלים	45	איך
נוה צוף	קו שומרון	60	1
עפרה	קו שומרון	70	דרך מרכזת רמאללה
קדומים	קידוח מקומי	110	6

(1) כבל של 100 קוים נמצא בשלב של הנחה.
המקור: שאלון יישוב.

התפרוסת המרחבית של מערכות התשתית של היישובים היא בעלת אופי מגוון. בכל הקשור למערכות המים, ניתן לזהות שלושה מקורות עיקריים: מקורות המצויים בתחום הקו הירוק המספקים מים ליישובים בסביבות ירושלים ובגוש-עציון, מקורות עצמיים המאפיינים את היישובים במערב השומרון, ומקורות המשולבים לאוכלוסיה היהודית והערבית על-גב ההר באיזור רמאללה המשורתיים מקו שומרון. אשר לטלפונים, ביישובים אחדים החיבור נעשה באמצעות מרכזת אזורית (בית-לחם ורמאללה) ובאחרים יש חיבור ישיר, בדרך-כלל באמצעות רדיו-טלפון. גם באספקת החשמל קיימת שונות בין היישובים המקבלים אספקת חשמל ישירות מישראל וכאלה המצויים בתחום הזכיון של חברת החשמל המזרח-ירושלמית.

לוח מס' 3: שירותים ציבוריים נבחרים, אביב 1980

תחבורה צי (הלוח נח)	ח י נ נ			בריאות		אלון שבות
	פערטון רגן	בי"ס יסודי	דאר	מרפאה	טיפת-חלב	
אחת לשעה	א-ח	יש	יש	יש	יש	
7 ביום	א-ח	יש	יש	יש	יש	אלקנה
5 ביום	א-ח	יש	יש	יש	יש	אריאל
7 ביום	א-ה	יש	צה"ל	יש	יש	בית-אל
2 ביום	א-ד	יש	אין	בירושלים		גבעון
אין	א, ג	יש	דאר נע	במעלה אדומים		כפר אדומים
מחוץ לישוב 2 ביום ⁽¹⁾		יש	דאר נע	במעלה אדומים		מצפה יריחו
1 ביום	א-ו	יש	בישוב המגורים אין ⁽²⁾ הקודם	בבית-אל		נווה צוף
7 ביום	א-ה	יש	דאר נע	יש	יש	עפרה
6 ביום	א-ח	יש	יש	יש	יש	קדומים

(1) פרט לקרי הבקעה ועין-גדי העוצרים בכביש הראשי.

(2) תיבת דאר ביהוד.

מקור: שאלון הישוב.

קיים שוני רב בין היישובים בכל הגוגע לשירותים הציבוריים המסופקים במקום. בארבע היישובים הגדולים - עם יותר מ-500 תושבים - מצויים שירותי בריאות, דאר וחינוך מפותחים, הכוללים בית-ספר יסודי עד כיתה ח'. אשר לשירותי התחבורה, היישוב המשורר בתדירות הגבוהה ביותר הוא אלון שבות, בו עובר הקו מירושלים לקריית-ארבע, ואילו בכפר אדומים לא היה עדיין שירות אוטובוסים באביב 1980 משום שכביש הגישה טרם נסלל בשלמותו. לשני יישובים שירותים מקומיים ברמה נמוכה - נווה צוף ומצפה יריחו. במקרה הראשון נובע הדבר בראש וראשונה מן הריחוק היחסי, ואילו בשני קיים קושי חברתי, בגלל הימצאותם של גרעין דתי וחילוני במקום אחד.

לסיכום, התמונה המצטיירת מנתוני היישובים היא של התישבות הנמצאת עדיין בשלבי התפתחות, פרט לאלון שבות, ואשר טרם הגיעה למכסת הקרקע והאיכלוס המתוכננים. תנאי הדיור ברובם זמניים ומתאפיינים בצפיפות גבוהה, והשירותים, פרט לשירותי חינוך לגיל הרך ולכתות הנמוכות של ביה"ס היסודי, אינם תמיד מסופקים ביישובים עצמם. היישובים הוותיקים הם גרולים יותר, ועל-כך מפותחים ביחס ליישובים החדשים. יחד עם זאת מסתמנת מגמה שגיה - רמת התפתחות גבוהה יותר ביישובים המהווים חלק מגוש התישבותי הכולל מספר יישובים סמוכים, לעומת יישובים מבודדים ומרנחקים.

5. שאלון המשפחות - ממצאים עיקריים

5.1 תכונות האוכלוסיה

ההתיישבות הלא-עירונית ביהודה ושומרון היא מקרה פרטי של הגירה, וראוי לבחון את תכונות האוכלוסיה המהגרת. על-פי נתוני לוח 4, מתקבל החתר הממוצע של המהגרים-מתישבים: משקי בית גדולים (כ-5 נפשות בממוצע), רמת השכלה גבוהה (למעלה מ-75% מהתושבים הם בעלי השכלה על-תיכונית), במרכיב נמוך של יוצאי אסיה-אפריקה.

לוח מס' 4: תכונות סוציו-דמוגרפיות נבחרות

	מ ו צ א			% השכלה +13	יחס (1) תלות	% גילאי +65
	% ילידי אסיה-אפר'	% ילידי איר'-אמ'	% ילידי הארץ			
אלון שבות	7	86	7	75	160	3
אלקנה	8	22	70	77	170	0
אריאל	8	26	66	52	150	0
בית-אל	17	38	45	100	150	0
גבעון	15	70	15	85	100	0
כפר אדומים	3	12	85	81	238	0
מצפה יריחו	21	3	76	53	61	5
נווה צוף	14	41	45	80	175	0
עפרה	--	24	76	86	155	0
קדומים	9	36	55	80	150	4

$$(1) \text{ יחס תלות: } \frac{\text{סה"כ ילדים}}{\text{סה"כ מבוגרים}} \times 100$$

המקור: שאלון המשפחות.

במרבית היישובים קיימת הומוגניות רבה של האוכלוסיה, להוציא את אלקנה (גרעין מבריה"מ עם גרעין דתי) ואת מצפה יריחו (גרעין דתי וחילוני). ביישובים החילוניים - אריאל ומצפה יריחו (בחלקו) - רמת ההשכלה קצת יותר גבוהה.

לוח מס' 5: רמת החיים של האוכלוסיה

משפחות בעלות רכב (%)	דירה קודמת בבעלות (%)	
93	32	אלון שבות
97	97	אלקנה
80	84	אריאל
95	70	בית-אל
90	75	גבעון
92	54	כפר אדומים
60	71	מצפה יריחו
88	92	ננוה צוף
93	53	עפרה
63	59	קדומים
המקור: שאלון המשפחות		

רמת החיים של המתגוררים היא גבוהה במקצת מן הממוצע, אולם ניכר הבדלים בין מרכיבים שונים של רמת החיים ובין היישובים השונים. רמת המינוע בכל היישובים גבוהה מן הממוצע הארצי, בדרך-כלל פי שניים עד פי-שלושה. אשר לאינדקסור של דירה קודמת בבעלות, בשלושה יישובים המשפחות שהיו להם דירות בבעלות לפני התישבותם, דומה לזה של הממוצע הארצי (כ-70%), ב-4 יישובים גמור אחוז בעלי דירות (אלון שבות, כפר אדומים, עפרה וקדומים), ואילו ב-3 יישובים אחרים (אלקנה, אריאל וננוה צוף) עולה אחוז בעלי דירות קודמות במידה ניכרת על הממוצע הארצי. מכל האמור לעיל על רמת החיים, אם נצוף לכך גם את רמת ההשכלה הגבוהה ניתן לקבוע כי האוכלוסיה המהגרת ליישובים הלא-חקלאיים ביהודה ושומר שייכת לשכבות המבוססות יותר של החברה הישראלית. כמו-כן, מרכיב העו החדשים בהתישבות זו אמנם קיים, אך איננו דומיננטי.

מהם יישובי המוצא של המתישבים? כשני שלישים מן המתישבים באים מעיר גדולה, 29% מעיר קטנה ורק 6% מוצאם מיישובים לא עירוניים. בין הערים הגדולות יש לציין במקום הראשון את ירושלים ואת תל-אביב, בעוד שמקומה של חיפה איננו חשוב. משמעות נתונים אלה היא שעבור מרבית התושבים ביישובים החדשים, כרוך המעבר ליישוב קטן בשינוי מהותי באורח החיים העירוני שלהם.

5.2 תעסוקה ובסיס כלכלי

המבנה התעסוקתי של המתישבים (לוח מס' 6), משקף היטב את התכונות הסוציו-כלכליות של האוכלוסיה ובמיוחד את רמת ההשכלה. מבנה זה טרם עבר שינוי מהותי כתוצאה מן המעבר ליישובים החדשים, כך שניתן לראות בו עדיין מצב של מרחב פעילויות שהוא דו-מוקדי, כאשר עבור חלק קטן בלבד של האוכלוסיה קיים היצע מקומות עבודה ביישובים החדשים עצמם ואילו עבור רוב המתישבים לא היתה הסבה במשלח היד ולא השתנה מקום הע (לוח מס' 7), כך שהמוקד הקודם לצרכי פרנסה נשאר בעיניו. מבנה דו-קט של פעילויות, המבחין בין מוקד המגורים ומוקד התעסוקה, אפייני לתהלי הגירה אל פרברים מרוחקים.

מן הנתונים בלוח מס' 6 עולה כי מבחינת משלחי היד ישנה הטייה ברורה כלפי מקצועות חופשיים וטכניים, כגון מורים, מהנדסים, הנדסאים טכנאים ועוד, אשר יחד עם מנהלים, מגיעים לשני שלישים של התושבים שנפלו במדגם. קבוצה נוספת, אם כי היא במקום משני, הם עובדי פקידו קטגוריות אלה של משלחי-יד אינם אפייניים למהגרים לערים קטנות וחדשו כנגד, יש להזכיר את האחוז הגבוה של פועלים ושל לא-מועסקים בין המתישבים. חתך משלחי-היד מתאים, לעומת זאת, להגירה פרברית באזורי מטרופוליניים.

(לא נכלל כפר אדומים (26 מקרים) ומעפה יריחו (34), שכן משלח היד שם נחלקו לשתי קבוצות בלבד - צורארו לבד וצורארו כחול. אולם התמונה המתובלת מצידוד זה אינה שונה במהותה מן הלוח דלעיל: בשני הירשברים מגיע אחוז התרשבים בעלי הצורארו הלכד ל-88% ול-68% בהתאמה, כאשר במעפה יריחו כחמשיית מן המצורארים אינם מרעסקים.

המבנה התעסוקתי דלעיל מבוטס על-כך שהרוב הגדול של המתישבים עובדים מחוץ למקום היישוב אליו היגרו. מתוך מעקב אחר התשובות שניתנו בשאלון המשפחות נראה, כי גם אם מעטים המקרים של שינויים במשלח היד, ישנן לעומת זאת התאמות משמעותיות במקום העבודה. עד כדי 35-40% מן המועסקים שינו את מקום עבודתם, אולם חלק גיכר מן השינויים הם התאמות במוקדי התעסוקה העירוניים הגדולים, כגון מעבר מחולון ללוד, מקרית מוצקין לירושלים וכו'. סוג אחר של שינוי מקום עבודה אפייני יותר לנשים העובדות, ועל-כך יורחב הדיבור בהמשך. בכל מקרה, מוקדי התעסוקה הגדולי היו ונשארו ירושלים וגוש-דן, ומיעוט מצויים ביהודה ושומרון.

לוח מס' 7 מציג את הבסיס התעסוקתי של יישובי המדגם. מתברר כי ב-10 היישובים מצויים כ-430 מקומות עבודה, עבור כאלף משפחות. פירוש הדבר, כי עבור המפרנס העיקרי אין היישובים החדשים מסוגלים עדיין להציע מקום עבודה, כיוון שמרבית מקומות העבודה ביישובים הם בתחום השירותים הציבוריים. מכאן גם ההבדל בין אחוז יוממות החוץ של הגברים והנשים, כאשר אצל הגברים ב-8 מתוך 10 ההתנחלויות למעלה מ-75% מן העובדים נוסעים מחוץ ליישוב, בעוד שאצל הנשים אחוז כזה של יוממות-חוץ נמצא רק ב-3 מתוך 10 היישובים. ראוי לציין כי ביישובים הוותיקים יותר - אלו שבות, עפרה וקדומים אחוז יוממות החוץ נמוך מן הממוצע עבור גברים ונשים כאחד. בשני היישובים האחרונים ישנו מאמץ מכוון למשך משקיעים ויזמים למקום.

לסיכום, נראה כי בעת עריכת הסקר באביב 1980, לא היה עדיין בסיס כלכלי מקומי ליישובים החדשים ביהודה ושומרון. ידוע כי נעשים מאמצים שונים להפנות תעשיות לאזורי ההתנחלויות, אך על-סמך הנסיון מן היישובים הוותיקים יותר, גם אם תהיה עלייה במספר המועסקים במקום, קרוב לוודאי שתופעת יוממות-החוץ תשאר דומיננטית בשנים הקרובות.

לוח מס' 7: הבסיס הכלכלי של יישובי המדגם

יוממות פנים- ס"ה משרות	יוממות-חוץ (%) ⁽¹⁾			מקומות תעסוקה במקום חקלאות		ה י ש ו ב	
	סה"כ	נשים	גברים	ותעשיה	שרותים	סה"כ	
11	60	60	60	18	17	35	אלון שבות
--	75	25	94	5	67	72	אלקנה
1	80	62	95	10	60	70	אריאל
--	74	55	90	2	16	18	בית-אל
5	85	75	90	--	21	21	גבעון
--	88	84	89	4	3	7	כפר אדומים
4	90	90	90	--	8	8	מצפה יריחו
--	70	35	88	3	23	26	נווה צוף
--	30	18	47	22	60	82	עפרה
25	56	25	77	27	66	93	קדומים

(1) האחוז מחושב מתוך כלל העובדים.

(2) תעסוקה מלאה וחלקית.

המקור: שאלוני היישוב והמשפחות.

5.3 מערכת השירותים

ראינו כבר לעיל (לוח מס' 3) כי היצע השירותים הציבוריים ביישובי איגנו ברמה אחידה. ממצא זה מתאשר, בצורה אחרת, ע"י בדיקת הרגלי הצריכה ושריצון של המתיישבים מכמה שירותים נבחרים (לוח מס' 8).

ארבעה מתוך עשרת יישובי המדגם מתאפיינים ברמה נמוכה של שירותים: כפר אדומים, מצפה יריחו ונווה-צוף. מתוך לוח מס' 8 נראה, כי בארבעת היישובים גם אחוז נמוך יותר של משתמשים בשירותים הקיימים. אחוז המשפחות שהן שבע מן השרותים הקיימים מתפלג אף בהתאם: בששה יישובים רבים התושבים שבעי-הרצו בארבעת היישובים דלעיל, מעטים הם התושבים השבעים רצון מן השרותים הקיימים ב

לוח מס' 8: מאפיינים של השירותים ביישובי המדגם

ה י ש ו ב	אינדקס של שירותים קיים ביישוב (1)	משפחות הרוכשות את השירות ביישוב (%)				משפחות שבעות רצ משרותים ביישוב	
		מזון	בריאות	תרבות ובידור	שרותים	קניות	
אלון שבות	85	88	84	48	100	45	
אלקנה	77	93	93	90	63	63	
אריאל	85	83	58	58	80	50	
בית-אל	54	65	81	48	100	60	
גבעון	46	0	0	5	5	10	
כפר אדומים	46	0	0	8	10	10	
מצפה יריחו	46	35	88	41	24	24	
נווה צוף	46	92	0	46	16	12	
עפרה	70	93	93	100	72	79	
קדומים	70	96	85	70	60	56	

1) הסל מורכב מ-13 מרכיבים, ואס כולם מצויים ביישוב מגיע האינדקס ל-0 ואלה המרכיבים: בי"ס יסודי, בי"ס תיכון, טיפת חלב, מרפאה, מרפאה אמבולנס, דואר, מועדון, מעון יום, מכולת, ביגוד, בנק, קו אוטובוס. המקור: שאלוני היישוב והמשפחות.

כאשר בוחנים היכן קונים המתישבים את המוצרים והשירותים אשר אינם מצויים ביישוב עצמו, מתברר מן התשובות בשאלון המשפחות, כי קניות אלה מתבצעות ללא יוצא מן הכלל ביישוב עירוני גדול בתחום הקו הירוק: ירושלים, פתח-תקוה, כפר-סבא, או גוש דן בכללותו. פירוש הדבר הוא כי טרם קיימת היררכיה פנימית, מבחינות טווחי-שירות וספרי-כניסה, בהתישבות היהודית החדשה, וכמו-כן שלא נעשה שימוש בשירותים המסחריים המצויים ביישובים הערביים הגדולים ביהודה ושומרון, אף כי חלקם מצוי במרחק קצר יותר מאשר הערים היהודיות בתחום הקו הירוק. ייתכן כי בענין זה נסמן מערך הקניות מחוץ ליישוב לדפוס המרחבי של יוממות-החוץ עליו דובר בסעיף 5.2 לעיל.

6. השערת הפירבור המרוחק - דיון

הממצאים העיקריים שהובאו עד כה מאפשרים לבחון בצורה קצת יותר מפורטת את ההשערה כי ההתישבות היהודית הלא-חקלאית ביהודה ושומרון פוע מבחינה גיאוגרפית בדומה לתהליך של פירבור מרוחק. במלים אחרות, על-פי השערה זו קיימים שני מוקדי פעילות עיקריים: האחד ביישוב החדש ביהודה ושומרון, והאחר בתוך תחום הקו הירוק, כאשר המרחק, במונחי זמן, בין שני מוקדי הפעילות איננו עולה על 45 דקות עד שעה, בדומה לזמן הנסיעה המקור בין פרבר מרוחק למרכז הפעילות התעסוקתית באיזור מטרופוליין גדול. מבח מושגית, קיומו של הפירבור המרוחק, משמעותו דפוס בלתי-רציף של קשרי-גור מרחביים הוא מוקד פעילות אחד למשנהו, תוך "דילוג" או התעלמות מאזורים גיאוגרפיים קרובים יותר וסמוכים לכל אחד ממוקדי הפעילות. זהו היפוכו "כלל הסמיכות", על-פי נקבעים קשרי הגומלין בעיקרם לפי הקירבה והרציפות הגיאוגרפית של מקום עם סביבתו.

מתוך הנתונים האמפיריים והדיונים שנערכו במסגרת הסמינר, ניתן להביא מצד אחד ראיות המחזקות את ההשערה, ומאידך כאלה המחלישות אותה.

6.1 גורמים התומכים בפירבור המרוחק

(א) העדר של בסיס תעסוקתי מפותח ביישובים החדשים, הגורם להפרדה לגבי היישובים ורוב הגברים המפרנסים, בין מקום מגורים ומקום העבודה. מקום המגורים מצוי ביישוב החדש, המשמש כמוקד לפעילות סביב הבית ו מרבית השירותים היומיים, ואילו מקום העבודה הוא בעיר גדולה או בא מטרופוליין, שם נרכשים גם מרבית השירותים המתמחים. מן הממצאים עו כי למעלה מ-75% מן הגברים המתגוררים בהתנחלויות שבמדגם, עובדים מ לתחומי יהודה ושומרון, כלומר בתוך התחום של הקו הירוק.

(ב) נוחות הגישה למקומות העבודה, בטווח הזמן המקובל לצורך יוממות, כא לרוב המכריע של המתישבים ישנו רכב פרטי. בעקיפין מתקבל אישור לחשיבותו של גורם הנגישות התחבורתית מתוך השאלון של המשפחות - כא

אלה גילו חוסר שביעות רצון מרמת השירות של התחבורה הציבורית. למעשה זהו השירות שזכה לאחוז הנמוך ביותר של הסכמה, ומתוך כך ניתן ללמוד על המשקל שיש לתחבורה הציבורית כגורם מגשר בין שני מוקדי הפעילויות.

(ג) הגמישות של תקנון הישוב הקהילתי, המאפשר הקצאת קרקע ממשלתית לבניה לא-צפופה, היינו של בית חד-משפחתי, מבלי שמקבל הבית יהיה חייב, בהתאם לחוזה, לעבוד בתחום הישוב עצמו. הגמשה זו מהווה שינוי מהותי לעומת המציאות במושבים של ההתישבות העובדת, או במרכזים הכפריים.

(ד) התנאים המיוחדים של ההתישבות ביהודה ושומרון, המכבידים על יצירת גושי התישבות רצופים, המשלבים התישבות חקלאית ולא חקלאית, בשל המחסור והתפרוסת המקרית של שטחי קרקע בבעלות ממשלתית שניתן להקים עליהם התישבות יהודית.

6.2 גורמים הפועלים כנגד הפירבור המרוחק

(א) קיומו של בסיס תעסוקתי ביישובים החדשים עבור אוכלוסית הנשים. מן הנתונים מתברר, כי מצד אחד לכ-70% מן הנשים יש משלה-יד בחינוך, סיעוד או פקידות, ומאידך הרוב המכריע של מקומות התעסוקה הקיימים בהתנחלויות שייך לתחום השירותים (לוח מס' 7 לעיל). בממוצע כ-38% מן הנשים עובדות ביישוב המגורים שלהן, אף כי קיימת שונות גבוהה: ב-6 יישובים, אחוז התעסוקה המקומית של נשים גדלה מן הממוצע, וב-4 הוא נמוך במידה ניכרת. בדיקת מתאמים סטטיסטיים הראתה כי ישנו קשר חיובי בין תעסוקת נשים מקומית ובין המספר הממוצע של הילדים, וכך נמצא קשר חיובי, אף כי חלש יותר, בין תעסוקת נשים מקומית ובין המרחק לעיר הקרובה בתחום הקו הירוק. לסיכום, לגבי אוכלוסית הנשים בקרב המתושבים קשה לטעון כי אמנם קיימים שני מוקדים גיאוגרפיים של פעילויות המרוחקים זה מזה. ייתכן גם כי זהו תנאי חשוב המסביר את יכולת העמידה של האוכלוסיה והעדר תחלופה על-פני זמן.

(ב) הצפיפות ושטח המגורים הקטן בזירה המאפיין את הבניה הזמנית במרבית ההתנחלויות. כבר ציינו, כי תופעה זו עומדת בניגוד להשערת הפירבור המרוחק, המתאפיינת בשיפור מידי של רווחת הדיור. יחד עם זאת ניתן לטעון, כי קיימות ציפיות לטווח הבינוני שהשיפור ברמת המגורים אמנם יגיע ל"כשירות". מתברר גם-כך כי ביישובים בעלי הנטייה האידיאולוגית החזקה ביותר של "מצוות יישוב א"ג" - עפרה, קדומים וכפר אדומים - נמצא המספר הקטן ביותר של משיבים שאינם שבעי רצון מתנאי המגורים הנוכחיים. במלים אחרות - קיים לכאורה, פיצוי ערכי ואידאולוגי אצל המתנחלים המאפשר להם לקבל ברצון את התנאים הקשים יחסית של המגורים והשירותים במצב הנוכחי של הפיתוח.

(ג) ביישובים הותיקים יותר, ובמיוחד אלה שהיתה להם מדיניות יזומה של משיכת מפעלים לתחום היישוב, ניכרת ירידה בהיקף יוזמות-החוף. קיימות תכניות במספר יישובים להקים אזורי תעשייה כדי להגביר את המגמה של העתקת תעשיות בסמוך ליישובים החדשים. לפי שעה קשה להחליט אם אמנם תצליח מגמה זו מבחינה כלכלית, ומוקדם גם לקבוע מה תהיינה ההשלכות החברתיות ביישובים הקהילתיים כאשר חבר אחד יהיה מועסק אצל השני. לגבי אזורי תעשייה המשרתים מספר יישובים, הדוגמא היחידה שכבר ניתן ללמוד ממנה כיום היא זו של איזור התעשייה במישור אדומים - אולט שם מתברר, כי מרבית המועסקים עם ערבים מיהודה ושומרון, והשאלה היא האם תופעה דומה תתפתח גם במקומות נוספים.

6.3 יציבותו של פירבור מרוחק על-פני זמן

גם אם נקבל בעיקרו של דבר את ההשערה, כי במצב הנוכחי אמנם מאופיינת ההתישבות הלא-חקלאית ביהודה ושומרון בתכונות של פירבור מרוחק, שבו קיים ארגון מרחבי דואלי המתבסס על "דילוג" או התעלמות מסביבתו הקרובה המיושבת הצפיפות, עדיין נותרת השאלה האם ארגון מרחבי כזה הוא מצב-מעבר, או שעשויים להיות בו מרכיבים של יציבות על-פני זמן.

בהקשר זה ראוי להצביע על אנלוגיה מסויימת, העשויה לשמש תמונת-ראי למצב הקיים ביהודה ושומרון. הכוונה היא לארגון המרחבי שהתפתח בגליל הערבי במשך 10-15 השנים האחרונות. באיזור זה חל תהליך של עיור בכפרים הגדולים היושבים בלב הגליל, תוך כדי גידול מתמיד ביוממות-החוץ למוקדי התעסוקה הגדולים באיזור חיפה וחוף הגליל. מסיבות שונות, לא הסתמנה הגירה החוצה של ערבים אל אזורי התעסוקה, ויוממות החוץ הינה תופעה יציבה למדי, ובהיקף רחב.

ייתכן שניתן לראות בהתישבות ביהודה ושומרון תהליך שיש בו קווי-דמיון למה שקרה בגליל, אך בכיוון הפוך: מקומות העבודה נשארים קבועים, אך מקום המגורים משתנה, ועובר מאיזור החוף אל איזור הגבעות וההר. התוצאה המרחבית של התהליך, למרות שהכיוון שלו ביהודה ושומרון הוא העתקת מקום המגורים ולא העתקת מקום העבודה כמו בגליל הערבי, הוזהרה. המגורים הם באתר המשלב זיקה הסטורית עם תכונות גוף ואיכות סביבה גבוהים, והעבודה היא במקום או איזור שבו מצויות הזדמנויות תעסוקה רבות - החל בעבודה בלתי מקצועית ועד למקצועות מתמחים המחייב מיומנות גבוהה.

אם אמנם יש ממש בהשוואה בין התהליך ביהודה ושומרון לזה שבגליל, הרי שניתן לטעון כי לארגון מרחבי דואלי, דמוי-פירבור מרוחק עשויים להיות מרכיבים יציבים על-פני זמן, בתנאי שתשתמר נוחות הגישה התחבורתית, יועמק הבסיס התעסוקתי המקומי לנשים, ויתרוספ נדבך בין-יישובי של שירותים, בייחוד בתחום החינוך העל-יסודי.

נספח 1

רשימת העבודות של משתתפי הסמינר

1. סקר יישובים

אלון שבות	ג'נין הרפז
אלקנה	אלכסנדר אופנהיים, חיה ברטוב
אריאל	מיכה פזנר, שלומית גיסין
בית-אל	אהובה גנור
גבעון	נמרה גורן-אמיתי, מירה יהודאי
כפר אדומים	(מיכל רמר ומאיה חשן)
מצפה יריחו	מרדכי רובינשטיין
גוה צוף	נחמן שטיירמן
עפרה	שאול צמרי, לאה צנווירט
קדומים	

2. סקר נושאי

- המבנה הגילי של המתישבים	) נמרה גורן-אמיתי,
- מידת שביעות הרצון של המתישבים	) מירה יהודאי
- השפעת המרחק מן הקו הירוק על הרכב האוכלוסיה וההומוגניות שלה	) מיכל רמר
- האשה בהתנחלות	) מאיה חשן
- מקום מגורים קודם של המתישבים	לאה צינווירט
- רמת ההשכלה בהתנחלויות	ג'נין הרפז
- רכב ומוטוריזציה בהתישבות הלא-חקלאית ביהודה ושומרון	חיה ברטוב
	אלכסנדר אופנהיים

נספח 2

שאלון ישוב

(מוסר המידע: ועד היישוב)

1. שם היישוב:
2. תאריך עליתו של הישוב לקרקע: המקום העכשוי:
במקום ההתגבשות:
3. גודל משבצת הישוב (האיזור המגודר), בדונם:
4. גודל הגרעין עם העליה אל הקרקע:
5. מס' החברים כיום בישוב:
6. מס' המשפחות החברות:
7. מס' התושבים הבורגנים בישוב: מס' ילדים:
8. מס' יחידות הדיור בכלל:
9. מס' היחידות המאוכלסות:
10. התפלגות יחידות הדיור לפי סוג הבניה:
11. התפלגות יחידות הדיור לפי גודל (מ"ר):
12. מתוך מבני הקבע בישוב - כמה מהם חד-קומתיים:
13. כמה מקומות עבודה יש בישוב:
14. התפלגות מקומות העבודה לפי ענפים: (תעשיה, שרותים ציבוריים, שרותים אישיים):
15. כמה נשים חברות בישוב:
16. אחוז תעסוקת הנשים:
17. כמה תושבים מועסקים בעבודתם בעיקרית מחוץ לישוב:
18. באילו מקומות עובדים התושבים: ירושלים; מישור החוף; מקום ביהודה ושומרון; אחר.
19. קיום תשתית מקומית: * כבישים (אל המקום ובמקום)
* מים זורמים, מהיכן?
* טלפון (ותקשורת אחרת)
* ביוג
* איסוף אשפה
20. שירותים ציבוריים: שרותי החיגון לפי בתי-ספר במקום ומחוצה לו.
* בריאות: טיפת חלב
מרפאה כללית
מרפאה מתמחה (ואיזה)
בית-חולים
אמבולנס

המשך נספח 2

* דואר

* שרותי דת

* תרבות: למבוגרים ולגוער

* בטחון

21. שרותים אישיים: * מצרכי מזון

* בלגוד

* בנק

* אחר

22. שירותי תחבורה: * קוים סדירים

* הסעות מאורגנות

* כלי רכב בידי התושבים

23. מהם תחומי שיתוף הפעולה עם הישובים האחרים בסביבה (היהודיים)?

24. מהי מידת המגע עם האוכלוסיה הלא יהודית בסביבה?

25. תכניות פיתוח לשנה הקרובה:

(1 בתחום הדיור והאיכלוס

(2 בתחום התעסוקה

חלק ב': שאלון משק בית

(מוסר המידע: אחד משני ראשי משק הבית)

1. גיל הבעל: האשה:
2. גודל המשפחה:
3. ארץ הלידה: הבעל: האשה:
4. (אם התשובה 3 - ישראל)
- ארץ לידת אב הבעל: אב האשה:
5. מישלח יד: הבעל: האשה:
6. תעסוקה: הבעל: האשה:

עבודה מלאה; עבודה חלקית; לא עובד אך בעל אמצעי קיום; סטודנט/אחר.

7. היקף התעסוקה: הבעל: האשה:
8. מקום עבודה עיקרי: הבעל: האשה:
9. מקום עבודה קודם, הבעל: האשה:
10. השכלה - מס' שנות לימוד: הבעל: האשה:
11. שירות צבאי, הבעל: האשה:
12. מקום מגורים קודם: הבעל: האשה:
13. צורת הבעלות במקום המגורים הקודם: הבעל/האשה
- אצל ההורים
- בשכירות
- דירה בבעלות
14. הכנסה חודשית נטו למשפחה
- עד 7,500
- 7,500 - 15,000
- 15,000 - 30,000
- 30,000+
15. האם עומד לשימושכם היום יומי רכב (עד 1½ טון)
16. האם את(ה) שומר(ת) שבת: הבעל: האשה:
17. היכן אתם מקבלים שירותים: מזון; בידור ותרבות; בריאות; קניות גדולות.

חלק ג': . ראיון משק בית - הנחיות לשאלות פתוחות

1. מהן הסיבות לשינוי מקום מגורים:

הבעל:

האשה:

2. כיצד שמעת לראשונה אודות הישוב:

הבעל:

האשה:

3. מדוע העדפת ישוב ספציפי זה:

הבעל:

האשה:

4. האם היתה לך הכרות קודמת עם תושבים אחרים במקום:

הבעל:

האשה:

5. מה היה משך הזמן שחלף בין החלטתך לעבור למקום החדש ובין המעבר

(ובמה זה היה תלוי)?

הבעל:

האשה:

6. האם שהית אי פעם בחר"ל:

הבעל:

האשה:

7. האם אתה שבע רצון ממקום מגוריך הנוכחי?

חלק ד': שאלון אישי - שביעון רצון

האם אתה שבע רצון מ: (במקום המגורים הנוכחי לעומת מקום מגוריך הקודם)

הרבה יותר טוב	יותר טוב	אותו דבר	גרוע יותר	הרבה יותר גרוע	אין תגובה
---------------	----------	----------	-----------	----------------	-----------

1. רמת החיים
2. תעסוקה
3. רמת הדיור
4. הסביבה החברתית
5. התנאים לגידול ילדים
6. איכות מוסדות החינוך
7. שביעות רצון כללית

שבע רצון מאד	שבע רצון	לא שבע	מאד לא	אין תגובה
--------------	----------	--------	--------	-----------

8. נוי
9. אקלים
10. נוחות גישה תחבורתית
11. עבודה
12. בילוי ותרבות
13. שירותים
(בעיקר רפואיים)
14. קניות